

banken in Nederland bleek uiteindelijk tamelijk marginaal te zijn; alleen bij de *Kapitalverflechtung* speelden zij een belangrijke rol.

Het derde hoofdstuk behandelt de Hugo Kaufmann's Bank (HKВ) en de Rijnsche Handelsbank (RHВ). De leiding, het personeel en de cliëntèle van de HKВ waren overwegend joods. In de jaren twintig en dertig participeerde de Commerzbank (CB) in HKВ. Dit belang werd in de jaren dertig opgegeven. Bij het vestigen van een kantoor in bezet Nederland was de CB erg laat in vergelijking met de Deutsche Bank en Dresdner Bank. Om de schade te beperken werd Hugo Kaufmann gedwongen zijn HKВ voor een appel en een ei te verkopen aan de CB, waarna de gezonde en aantrekkelijke activiteiten van HKВ in een CB-dochter werden ondergebracht die werd omgelabeld tot Rijnsche Handelsbank (RHВ). In het tweede deel van het hoofdstuk wordt deze RHВ belicht.

Ondanks de late vestiging van RHВ in 1941 – waardoor de echt interessante klanten al onderdak hadden gevonden bij de andere Duitse banken – ontplooidde zij zich voorspoedig mede door het klantenbestand van HKВ en de strategische vestiging van een bijkantoor in Den Haag, dichtbij de Duitse instanties. Dit bijkantoor zorgde voor een contact met de nationaal-socialistische Nederlandsche Landstand. De grote klanten van de RHВ bleken in de kledingsindustrie te zitten. Daarnaast had RHВ grote klanten in de oorlogsindustrie (Arbeitsgemeinschaft Amsterdam) en in de aannemerij. Bij de overname van de Bijenkorf speelde de RHВ ook een actieve rol. Een biografische schets van de hoofdrolspelers besluit het boek.

Deze waardevolle bankhistorische studie behandelt een periode, waaronder de Tweede Wereldoorlog, waarover in Nederland nog niet veel afzonderlijke studies zijn verschenen. In Duitsland hebben alle grote Duitse banken hun verantwoordelijkheid genomen en hun handel en wandel tijdens de periode 1933-1945 in de afgelopen jaren laten onderzoeken. Het toegankelijke boek van Kreutzmüller is hier een uitstekend voorbeeld van en verdient alle lof en aandacht.

Ton de Graaf

ABN AMRO *Historisch Archief, Amsterdam*

Rob van der Laarse en Yme Kuiper (eds.). *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2005) 256 p. ISBN 9065508562

Een burgerlijke natie en een stedelijke samenleving, dat zijn dé kenmerken van Nederland in de negentiende eeuw. We vergeten daardoor vaak dat de *haute bourgeoisie*, net als de adel, er een buitenleven op nahield. Deze artikelenbundel attendeert op dit belangrijke, en tot nu toe verwaarloosde aspect van de elitecultuur. De redacteurs zijn vooraanstaande kenners op dit terrein, wat ook blijkt uit hun gedegen inleiding. Hierin wordt geschetst hoe in de loop van de negentiende eeuw langzamerhand één notabelenelite ontstond, machtig op bestuurlijk, economisch en sociaal terrein. De adel en de toplaag van de burgerij werden in deze elite aaneengesmeed via strategisch gesloten huwelijken. Een absolute misvatting is dat door democratiseringsprocessen deze groep in de loop van de negentiende eeuw aan macht inboette, dat gebeurde pas helemaal aan het eind ervan, of misschien nog wel later. De buitenplaatscultuur bestond naast de stedelijke zakelijke, bestuurlijke en sociale circuits van deze notabelen-

elite: leden van vooraanstaande families participeerden veelal in beide kringen. Deze tweepoligheid kenmerkt het specifieke karakter van de notabele levensstijl, ofwel de notabelencultuur, naast het belang dat gehecht werd aan familiebanden en familiebezit en de rol van het verleden bij de constructie van de eigen identiteit.

Van de elf artikelen in deze bundel gaan er vijf over een enkele persoon, een enkele familie of een bepaald facet, andere bijdragen belichten de Amsterdamse, Gelderse of Friese notabelen. Deze variëteit maakt deze verzameling *case studies* interessant. Noodgedwongen, omdat deze bundel een eerste verkenning is, maakt het geheel tegelijkertijd een verbrokkelde indruk. Aantrekkelijk is dat het onderwerp zich leent voor mooie beschrijvingen van families en buitens. Het gaat vaak over personen en aspecten waarvan veel uiteenlopend bronnenmateriaal te vinden is in familiearchieven, zodat dit boek ruim voorzien is van mooie citaten en prachtige illustraties.

De combinatie van het leven in de stad en op het buiten komt mooi naar voren in het artikel over de Amsterdamse patrieciër H.D. Hooft, die op het Utrechtse platteland zijn buiten had. Doordat zijn brieven aan zijn rentmeester bewaard zijn gebleven, krijgen we een beeld van de manier waarop hij zich voortdurend met gebouwen en tuin bezighield als hij in zijn huis aan de Herengracht verbleef, en van de paternalistische manier waarop hij het landgoed bestierde. Een Gotische toren en een wapenkamer, zeer geliefd bij de negentiende-eeuwers die graag pochten op hun middeleeuwse wortels, ontbraken ook op dit landgoed niet. Tuinen waren ook de passie van de kunstverzamelaar Adriaan van der Hoop. Van der Hoop huurde de bekende tuinarchitect Zocher in om zijn buitenplaats te verfraaien. Het zijn elementen die we ook in bijna alle andere artikelen meer of minder uitgebreid tegenkomen: de voortdurende bemoeienissen met de buitenplaats en de tuin en daarnaast de fascinatie voor het verleden. Dat komt wel heel extreem naar voren in het artikel over jonkheer Henri van Sypsteyn. Deze jonkheer liet begin twintigste eeuw een compleet middeleeuws kasteeltje bouwen, met een tuin die, net als het kasteeltje, de indruk moest wekken al eeuwenoud te zijn. Nee, dan het hypermoderne, kolossale Hydepark. In de bijdrage over dit buiten ligt de nadruk op de manier waarop de architectuur helemaal gericht was op het in stijl ontvangen van gasten. In alle gevallen speelde de buitenplaats een belangrijke rol in de constructie van de familie-identiteit.

Een van de interessantste bijdragen is die van Wouter de Haan over de familie Van Reenen in Bergen. Deze familie nam omstreeks 1900 allerlei initiatieven om van een deel van haar landgoed, een weinig opbrengend stuk duin en strand, de badplaats Bergen aan Zee te ontwikkelen. De Haan laat zien dat deze moderne ondernemingslust vooral werd ingegeven door de traditionele wens om te voorkomen dat het familiebezit versnipperd raakte. Met de opbrengsten van de badplaats kon een groot deel van de erfgenenam uitgekocht worden en bleef het familiebezit één geheel. Minder fortuinlijk was de familie Van Foreest, die begin twintigste eeuw veel politieke macht had ingeleverd. Het familiekapitaal versnipperde wél. Maarten Prins bestudeerde onder andere de vermogensontwikkeling van deze familie en constateerde een frappante 'verlandelijking' van het vermogen. Was halverwege de achttiende eeuw nog maar een klein deel van het vermogen in land belegd, begin twintigste eeuw bestond het inmiddels geslonken vermogen bijna helemaal uit land. Bijna aandoenlijk is het te zien hoe de familie het verlies aan bestuurlijke en economische macht compenseerde door zich te concentreren op hun fictieve middeleeuwse adellijke wortels, in dichtvorm gepresenteerd door niemand minder dan Nicolaas Beets. Aantoonbaar is hoe het buiten van de familie een steeds grotere rol speelde in de constructie van de familie-identiteit.

Een ander aspect is de verandering in de notabele levensstijl omstreeks 1900. Rob van der Laarse analyseert fraai waarom aan de vervlechting tussen het stedelijke en het landelijke leven van de Amsterdamse bovenlaag een einde kwam omstreeks de eeuwwisseling. De 'oude deftigheid' vertrok uit de hoofdstad en verdween daarmee uit de hoofdstedelijke zakenwereld, het politieke bestuur en het genootschapleven. Yme Kuiper beschrijft hoe na 1880 de bloei van de Friese buitenplaatsen stagneerde. Hoewel sommige buitenplaatsen floreerden, migreerden vele academici en renteniers naar elders in Nederland. De verkaveling van Gelderse buitens ten behoeve van de villadorpen die voor welgestelde burgers aantrekkelijk werden is het onderwerp van de bijdrage van R.J.A. Crols. Hij constateert dat dit gebeurde op de hele lijn Haarlem-Arnhem. De gouden tijd van de grote buitenplaatsen is tegen het einde van de eeuw voorbij.

Zeker is dat de buitenplaatsencultuur in de twintigste eeuw aanzienlijk ineen-schropelde. Wat bleef bestaan is de buitenplaats in de negentiende-eeuwse literatuur, waarover Peter van Zonneveld schrijft. Kees Bruin herlas ten slotte de herinneringen en anekdotes aan het notabelenmilieu, zoals beschreven door F.J.E. van Lennep. Zijn bescheiden oeuvre is inderdaad impressionistisch, niet wetenschappelijk, maar het mengsel van betrokkenheid en distantie maken het als bron interessant.

De totaalindruk die deze bundel bij de lezer achterlaat is dat er meer dan voldoende reden is om in de rijke archieven dit aspect van de negentiende-eeuwse cultuur te onderzoeken. Vooral het begrip notabelencultuur en de transformatie die de buitenplaatscultuur doormaakte omstreeks 1900 is een belangrijke nuancering op het veel te globale concept van de 'burgerlijke cultuur' van Nederland in die periode.

Boudien de Vries
Universiteit van Amsterdam

Hans Buiters, *Riool, rails en asfalt. 80 jaar straatruoer in vier Nederlandse steden* (Zutphen: Walburg Pers, 2005) 365 p. ISBN 9057304066

Achter deze prachtige titel verschuilt zich een gedegen proefschrift over de geschiedenis van de straat in de periode 1860-1940. De midden negentiende-eeuwse straat was gelegen aan grachten en was het speelterrein van kinderen en het werkterrein van kooplieden en handelaren. Pandeigenaren beschouwden het straatgedeelte tussen pand en goot als eigen domein. In 1940 was de straat voller, lawaaiiger, droger, volledig openbaar, en ruimtelijk gesegregeerd: ieder type verkeersdeelnemer had nu zijn eigen ruimte.

Het proefschrift beschrijft deze ontwikkeling in wisselwerking met de aanleg van technische infrastructures. De transformatie van de straat en haar teloorgang als ontmoetingsplek zijn vaak toegeschreven aan de opkomst van de auto. Buiters laat echter overtuigend zien dat de genoemde ontwikkelingen al veel eerder op gang kwamen met onder andere grachtendempingen en de aanleg van drinkwatersystemen, rioleringen, trottoirs en tramrails. De verandering van de (centrum)straat wordt daarmee beschreven op het snijpunt van techniekgeschiedenis en stadsgeschiedenis. Buiters treedt in het voetspoor van Tarr en Dupuy, die met hun concept van de *networked city* (1988) aangaven dat moderne steden zich ontwikkelden in wisselwerking met technische infrastructures. Een grondige historiografische verkenning verankert het boek stevig in